

nunla birlikte veciz oluşu, ifadelerin zenginliği, fikhî muhtevanın derinliği gibi özellikleri, eserin birçok büyük âlimin ilgisini çekecek kadar değerli olduğunu göstermektedir.

Şâfiî fikhinin en çok rağbet gören metinlerinden olan eser üzerine birçok şerh, hâşiye, ta'lik ve muhtasar yazılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: **Şerhleri.** 1. Ziyâeddin Abdülazîz b. Muhammed et-Tûsî, *Mişbâhu'l-Hâvî ve miftâhu'l-fetâvî*. 2. Alâeddin el-Konevî, *Şerhu'l-Hâvî*. Alâeddin et-Tâvûsî'nin şerhindeki ta'likata ilâve yapmak ve Tûsî'nin şerhi *el-Mişbâh*'ın bir kısmını çıkarmak suretiyle mezhebin büyük imamları Râfiî ve Nevevî'nin tashihleri esas alınarak hazırlanmıştır. 3. İbnü'l-Bârîzî, *Teysîrû (İzhârû)'l-fetâvî min esrâri'l-Hâvî*. 4. Çârperdî, *el-Hâdî fi şerhi'l-Hâvî*. Tamamlanmamıştır. 5. Kutbüddin Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Gâfî, *Tavzîhu'l-Hâvî*. İbn Habîb el-Halebî, bu şerh üzerine bazı zevâid ilâvesiyle *et-Tevşîh* adlı bir hâşiye yazmıştır. 6. İbnü'l-Mülakkın, *Hulâsâtü'l-fetâvî fi teshîli esrâri'l-Hâvî*. İki büyük ciltlik bir şerh olup aynı müellifin bundan başka *Tahrîrû'l-fetâvî el-vâkı'a fi'l-Hâvî* adlı tek ciltlik bir şerhi daha vardır (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2284). İkinci şerhte, özellikle Râfiî'nin *eş-Şerhu's-şâgîri* ile Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzebe*'ndeki görüşlerle çelişen fetvalar ele alınmıştır. 7. Ebû Abdullah Muhammed b. Tayyib en-Nâşîrî el-Yemenî, *İzâhu'l-fetâvî fi'n-nüketi'l-müte'allika bi'l-Hâvî*. 8. Nûh b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî es-Simnânî, *Hâşiye 'alâ mâ übhime min elfâzi'l-Hâvî*.

Muhtasarlari. İbnü'l-Mukrî el-Yemenî, *İrşâdü'l-gâvî fi mesâliki'l-Hâvî*. Anlaşılması güç veciz bir muhtasar olup yine aynı müellif tarafından *İhlâsü'n-nâvî fi İrşâdi'l-gâvî ilâ mesâliki'l-Hâvî* adıyla şerhedilmiştir. Bu şerh çeşitli defalar basılmıştır (Kahire 1320; nşr. Abdülazîz Atıyye Zelat, I-V, Kahire 1409-1411/1989-1991; Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî'nin ta'liki ile birlikte, nşr. M. Abdülmütecellî Halîfe, I-III, Kahire 1409/1988). Altmış beş kaynaktan istifadeyle hazırlanan ve 90.000 civarında meseleyi ihtiva ettiği söylenen bu şerh Kuzey ve Orta Afrika, Somali ve Yemen'de, ayrıca Arabistan yarımadasının büyük bir kısmında tanınmıştır. Çeşitli şerh, hâşiye ve ta'likatı yapılan *İrşâdü'l-gâvî*'nin en meşhur şerhleri İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-İmdâd fi şerhi'l-İrşâd* ve *Fethu'l-cevâd bi-şer-*

hi'l-İrşâd adlı eserleridir (iki şerh birlikte, Kahire 1305-1306, 1347, 1391-1392/1971-1972). Kaynaklarda zikredilen Ezraî'nin *Muhtaşaru'l-Hâvî* adlı eserinin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

Manzum Hale Getirilmiş Şekilleri. 1. İbnü'l-Verdî Zeynüddin, *el-Behcetü'l-Verdiyye* (Kahire 1311, 1323). 5063 beyitten ibaret olup İbnü'l-İrâkî (*el-Behcetü'l-merdıyye şerhu'l-Behcetü'l-Verdiyye*) ve Zekerıyyâ el-Ensârî (*el-Gurerü'l-behiyye*, Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî – İbn Kâsım el-Abbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte, I-V, Kahire 1315) başta olmak üzere birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. 2. İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî, *Nazmü'l-Hâvî (el-Hâvî ve üzerinde yapılan diğer çalışmalarla eserin mevcut yazmaları için bk. Keşfü'z-zunûn, I, 625-627; İzâhu'l-meknûn, I, 390-391; Brockelmann, GAL, I, 494-495; Suppl., I, 679; Karatay, II, 327, 502, 692-696).*

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülğaffâr el-Kazvîni, *el-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 664; Alâeddin el-Konevî, *Şerhu'l-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2323; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenan* (Cübûrî), IV, 167-169; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 277-278; İbnü'l-Mülakkın, *Tahrîrû'l-fetâvî'l-vâkı'a fi'l-Hâvî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2284; İbnü'l-Mukî, *İhlâsü'n-nâvî* (nşr. Abdülazîz Atıyye Zelat), Kahire 1409-11/1989-91, neşredeninin mukaddimesi; *Keşfü'z-zunûn*, I, 625-627; *İzâhu'l-meknûn*, I, 390-391; Brockelmann, *GAL*, I, 494-495; *Suppl.*, I, 679; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 327, 502, 692-696; H. Algar, "al-Şâşî", *EP* (İng.), IV, 864-865.

CENGİZ KALLEK

HAVKALE

(الحوقة)

Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh
cümlesinin kısaltılmış şekli.

Arapça'da iki veya daha fazla kelimeden oluşan bir cümlelerin ilk iki yahut daha çok harfi alınarak bunlardan yeni kelimeler meydana getirilmektedir (bk. **HAM-DELE**). Havkale de bunlardan biri olup "her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece Allah'tır" anlamına gelen "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" (لا حول ولا قوة إلا بالله) şeklindeki dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de bu cümlelerin tamamı bulunmamakla birlikte benzeri bir ifade mevcuttur. Her şeyin ilâhî irade ve güce bağlı olarak gerçekleştiğinden gafil bulunan ve servetine güvenen inkârcı bir kimse bir müminin diliyle uyarılırken bü-

tün işlerin ilâhî iradeye göre cereyan ettiği, herkesin sadece Allah'ın verdiği güç sayesinde işlerini başarabildiği belirtilmiş ve insanın daima, "mâşâallah lâ kuvvete illâ billâh" (Allah diledikçe; bütün güç ve kudret Allah'a aittir) demesi gerektiği ifade edilmiştir (el-Kehf 18/39). Havkale'nin aslını teşkil eden cümlelerin tamamı hadislerde geçmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, ezan okunurken "hay'ale"-den (hayye ale's-salâh) sonra "lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" dediği, günahları çok da olsa bu zikre devam edenlerin affedileceği ve bu zikri cennet hazinelerinden bir hazine olarak nitelendirdiği bildirilmiştir (*Müsned*, I, 66, 71, 180; Buhârî, "Ezân", 7; Tirmizî, "Da'avât", 58).

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, hadislerde geçen bu cümleyi havkale şeklinde kısaltmışlarsa da (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hvl" md.) Cevherî ve İbn Dihye **nahî*** kaidelerine göre bu kısaltmanın yanlış olduğunu, "havleka" şeklinde kısaltılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Zira havkale "yaşlı ve zayıf bir kişinin yürüyüşü" mânasına gelir (Süyûtî, I, 483-484).

Havkale'nin ifade ettiği mânaya dair görüşlerde bazı farklılıklar vardır. Ashaptan Abdullah b. Mes'ûd'a atfedilen bir rivayette göre, İbn Mes'ûd havkaleye şu anlamı vermiştir: "Kulun isyan halinden kurtulması ancak Allah'ın onu günahahtan korumasıyla mümkündür; yine kul itaat etme gücüne ancak Allah'ın yardımıyla kavuşur". Daha sonraki dönemlerde havkale, "kâinatta cereyan eden her hareket ve değişikliğin tamamen ilâhî iradeye göre gerçekleştiği, varlıklara ait bütün gücün onlara Allah tarafından verildiği" şeklinde daha geniş anlamı bir terim olarak kullanılmıştır. Buna göre havkale kulun bütün işlerinde Allah'a muhtaç olduğunu, bütün fiillerini Allah'tan aldığı güçle yaptığını ve dolayısıyla her an kulluk şuru içinde bulunması gerektiğini ifade eden bir kavramdır (kulların fiillerinden sorumlu olması ve ilâhî fiillerle beşerî fiillerin ilişkisi hakkında bk. **FİİL; KADER**).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hvl" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "hvl" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hvl" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 971; *Müsned*, I, 66, 71, 180; Buhârî, "Ezân", 7; Tirmizî, "Da'avât", 58; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gâyb*, XXI, 127; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XVIII, 404; XIX, 121; Süyûtî, *el-Müzhîr*, I, 483-484; M. Abdürrâûf el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti'l-te'arf* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Beyrut 1410/1990, s. 300.

ALİ OSMAN KOÇKUZU